

František Jozef Turček, CSc. – ochranca prírody

Dr. František Jozef Turček – nature conservationist

V r. 1992 prof. Sládek vo svojej monografii o živote a diele Františka J. Turčeka (obr. 1 – 3), ktorá je doteraz najkomplexnejším pohľadom na túto výnimočnú postavu slovenskej biológie, okrem iného napísal, že „...*hodnotenie takej mimoriadnej osobnosti akou nesporne F. J. Turček bol, nemôže byť jednoduché ani jednoznačné. Je veľmi ťažko odpovedať na otázku, či boli mimoriadne jeho jedinečnosti alebo jeho univerzalita, či jeho vysoký intelekt alebo sila vôle*“. A ďalej sa pýta: „*z aspektu ktorej odbornej špecializácie ho vlastne možno hodnotiť?*“ (Sládek 1992). Prof. Sládek sa v spomenutej publikácii stotožňuje s vyjadrením jedného z najväčších českých ekológov, doc. Pelikána (1977), keď obaja vyzdvihujú Turčeka ako prvého slovenského ekológa. Som presvedčený, že aj po desiatkach rokov, ktoré uplynuli od uverejnenia tohto ich hodnotenia sa môžeme s nimi plne stotožniť a dať obom odborníkom za pravdu. Turček ako ekológ počas svojho vedeckého života bravúrne prechádzal všetkými zárukami tejto multidisciplinárnej vedy, od populačných otázok najmä vtákov a cicavcov, ale aj niektorých skupín bezstavovcov, cez problematiku cenóz, produkčnej biológie, bioindikácie, cez ekológiu, najmä lesných spoločenstiev, až po problematiku synúzií a biológie krajiny a publikoval o tom stovky rôznych príspevkov, vďaka čomu bol medzinárodne rešpektovaný a váženou osobnosťou. Osobnosťou, na ktorú môžeme byť právom hrdí, obdivovať ju a čerpať z jej vedomostí.

Hneď úvodom by som chcel zdôrazniť, že nie je ľahké zhodnotiť Turčekove publikácie,

Obr. 1. F. J. Turček (miesto a dátum vzniku snímky neznáme; foto: archív rodiny Turčekovcov).

Fig. 1. F. J. Turček (place and date of the image capture are not known; Photo: Turček family archive).

ako aj jeho nepublikované záverečné práce, expertízne vyjadrenia, či vystúpenia na rôznych seminároch, ktoré boli zamerané na ochranu prírody, teda zhodnotiť tie jeho aktivity, ktoré boli v prospech druhovej a územnej (krajínárskej) ochrany, čo je zámerom tohto príspevku. Sťažné to bolo nielen pre už prof. Sládekom zvýraznenú mnohostrannosť Turčekovho intelektu. Takéto zhodnotenie bolo komplikované aj z ďalších príčin. V prípade publikovaných prác hlavne preto, že skoro v každom jeho článku sa dajú nájsť väčšie či menšie argumenty alebo úvahy na tému ochrany prírody. Z hľadiska

Poznámka: Prednesené na konferencii „FJT 100“, venovanej 100-ročnému jubileu narodenia F. J. Turčeka a konanej v dňoch 11. – 12. decembra 2015 vo Zvolene.

rôznych nepublikovaných materiálov je to tým, že od ich vypracovania ubehli desaťročia a v súčasnosti ich získanie od rôznych inštitúcií či súkromníkov a následné preštudovanie, je často prinajmenšom problematické. Čiže, ako veľmi správne upozorňuje Dr. Darola v súvislosti so zhodnotením Turčeka ako ochrancu prírody, a to, že okrem jeho publikácií je potrebné preštudovať aj archívne fondy ochrany prírody (Darola 1986), toto sa mi, napriek snahe, podarilo len okrajovo, na základe niekoľkých nepublikovaných materiálov, ktoré mi láskavo požičal syn Dr. Turčeka, Ivan. Hlavné pramene, z ktorých som čerpal informácie o Turčekovi boli, okrem jeho prác, aj príspevky Darolu (1986) Sládeka (1970, 1985, 1986, 1992), ale aj Stockmanna (2009, 2010, 2013), či Pacla (1999, 2009).

Keď listujeme v Turčekových prácach, ohúri nás aj po desaťročiach jeho mimoriadna schopnosť rozpoznať v prírode život na toľkých rôznych úrovniach jeho organizácie, potom v publikáciách sklbiť tento široký diapazón výsledkov do výslednej línie a ešte aj do týchto svojich syntéz zakomponovať aj ochranný aspekt a to s praktickým aj teoretickým výstupom. Vieme, že jeho publikačná schopnosť bola mimoriadna a dosiahla prinajmenšom číslo 460 (Sládek 1992), teda, ako sme už spomenuli, vybrať zo všetkých článkov jeho postoje a názory na druhovú a územnú ochranu, ale napríklad aj na používanie rôznych druhov pesticídov, lesohospodárskych zásahov, či poľovníctva sa javí v tomto mojom príspevku, najmä z priestorových dôvodov, priam nemožné. Preto sa vedome sústreďujem len na niektoré z nich, hlavne na tie z jeho ranného obdobia vedeckej práce, možno podaktoré z nich dnes už aj zabudnuté a na tie, ktoré sú zamerané – aj vzhľadom na náš časopis – prevažne na ornitologickú problematiku, pretože práve v nich som našiel v jednoduchšej, no pritom geniálnej podobe podané vzácné myšlienky zaoberajúce sa problematikou, ktorú sme kedysi nazývali jednoducho – ochranou prírody. Zároveň si myslím, že práve tieto jeho výsledky, ktoré predkladal aj našej širokej verejnosti, pomáhali meniť jej často nesprávne názory na význam niektorých živočíchov, ale

napríklad aj lepšie pochopiť fungovanie rôznych ekosystémov, najmä tých lesných.

Chcel by som upozorniť, že Dr. Turček už v prvých svojich publikovaných prácach zo štyridsiatych rokov minulého storočia spomína, okrem iného, aj negatívne zásahy človeka do prírody. Tak v článkoch o vtákoch z inundačných lúk okolia Nitry (Turček 1941, 1942) okrem ich enumerácie konkrétne píše, že na mieste „...*terajších šumiacich rákosín, tmavých tóní, nepreniknuteľných močarín a lužného lesa budú sa rozprestierať kultivované polia a na mieste tak krásnej romantickej a živočíchmi bohatej Čiernej vody... bude snórorovne dláždené umelé koryto*“. Konkrétne pri vtáčích druhoch prizvukuje, že viaceré z nich budú musieť opustiť im nevhodné miesto a takto spomína napríklad druhy *Ixobrychus minutus*, *Gallinula chloropus*, ale aj pokles anatid.

Hneď po skončení druhej svetovej vojny publikoval Turček v spoluautorstve s Ing. Madlenom veľmi otvorenú a konkrétnu analýzu škôd na lesnej zveri, ktoré spôsobili počas vojnových pomerov na našom území nemeckí, ale aj ruskí a naši vojaci a partizáni, či pytláci, pričom autori poukázali aj na možnosti zlepšenia početnosti týchto zvierat (Madlen & Turček 1946). Aj keď v tom čase ešte nebola u nás komunistická diktatúra, predsa len, objektívne poukázať na negatíva, ktoré zapríčinili popri nemeckých aj osloboditeľské vojska, bola už aj vtedy trúfalosť či odvaha, čo dokumentuje aj ten fakt, že článok sa v nasledujúcich rokoch nikdy neuvádzal v našej zoologickej literatúre.

V nasledujúcich prácach Turček kritizuje používanie termínu „škodná“ pre šelmy a dravé vtáky (Turček 1946, 1947, 1950). Píše, že „...*diskriminácia vtáctva na „škodlivé“ a „užitočné“*“, k čomu neskoršie bola pridaná akási *neutrálna*, „*lahostajná*“, či *indiferentná skupina*, je *prežitok feudálneho spoločenstva*, rovnako ako *diskriminácia všetkých živočíchov podľa skupín „škodlivé“*, „*užitočné*“...“. Upozorňuje, že tento názor stále pretrváva v učebniciach, ale aj v poľovníckej praxi, či v legislatíve, nehovoriac o verejnej mienke. Prízvukuje potrebu vykonávať dlhodobé štúdie, žiada, aby sa neštudovalo vtáctvo a jeho ekológia samostatne,

„...ale z hľadiska celku, biocenologicky“. Ochrana vtáctva je podľa neho „...viac vecou výchovy, uvedomovania, propagovania, dôkladného štúdia – teda sa stáva vecou kultúry“.

K uvedenej problematike sa vracia aj o niečo neskôr (Turček 1954). V článku najprv rozoberá postoje ľudí k vtáčímu svetu a to od najstarších čias po dnešok. Podľa neho kým v staroveku prevažoval kult či povery, ktoré chránili, prípadne zámerne ničili rôzne druhy vtákov, v stredoveku z hľadiska ich ochrany prevládali moment estetický a etický a až v neskorom novoveku dochádza k postupnému zhodnoteniu reálneho významu vtákov v prírode, či pre človeka. Turček považuje v tomto smere za medzník dielo nemeckého ornitológa a jedného zo zakladateľov ochrany vtákov, Hansa von Berlepscha „Der gesamte Vogelschutz, seine Begründung und Ausführung“ z r. 1899. V tom období, teda od polovice 19. storočia až do začiatku 20. storočia, prevláda podľa neho pohľad kvalitatívny. Vtáky sú hodnotené, ako sme už spomenuli vyššie, na užitočné a škodlivé, prípadne indiferentné. Neskôr pristupuje kvantitatívne hodnotenie, teda koľko exemplárov z jednotlivých vtáčích druhov žije v určitej formácii, či v spoločenstve, koľko kusov potravy (ale aj akú hmotnosť, objem) na základe rozboru žalúdkov, či priameho pozorovania zberu potravy, prípadne pomocou použitia krčných prstencov, skonzumujú. Napriek tomu i tu Turček kritizuje často používaný spôsob takéhoto hodnotenia – napríklad spomína, že u sýkorky sa stanoví jej hmotnosť, zistí sa, že denne spotrebuje potravu (hmyz) v hodnote asi akú má hmotnosť, táto hodnota sa vynásobí počtom dní v sezóne a výsledkom je „čistá“ ekonomická hodnota sýkorky. Pri takomto hodnotení sa podľa neho zabúda na fakt, že sýkorka v určitých dňoch neskonzumuje ani polovicu svojej hmotnosti, súčasťou jej potravy môže byť parazitický či dravý (teda z hľadiska človeka – pre neho užitočný) hmyz a v niektorej sezóne môže konzumovať takmer výlučne semeno drevín. Okrem toho, podľa Turčeka stále nevieme či dochádza zo strany vtákov k selektívnemu požíaniu koristi (z hľadiska preferovania niektorého pohlavia koristi, jej

zdravotného stavu atď.), čo vyvoláva potrebu riešenia omnoho zložitejších cenotických otázok, ako takto jednoduchý a tým aj skreslený pohľad na tento vzťah.

Tieto svoje myšlienky zopakoval aj v práci z roku 1960 (Turček 1960), kde upozorňuje, že „...biologická ochrana lesa nevystačí s doteraz praktizovaním a propagovaním jednej skupiny vtákov, hlavne dutinových polyfágov (sýkorky)“. A pokračuje „...takýto jednostranný „kult sýkoriek“ by nevedel k cieľu“. Biologická ochrana musí podľa neho udržiavať a zveľaďovať všetky druhy vtákov patriace k biocenóze.

V r. 1948 publikoval článok (Turček 1948a), v ktorom analyzoval stav ochrany prírody na Slovensku. V tom čase to bol stále ojedinelý príspevok k danej problematike. Rozobral v ňom niektoré otázky druhovej ochrany, no v článku prevažuje jeho zásadný pohľad na potrebu zachovania celých ekosystémov. Okrem iného píše „...ochrana prírody nie je len ochrana vzácnej rastlinky alebo živočícha, ako sa to všeobecne mylne zato má. Ochrana prírody je viac. Ba so zameraním na budúcnosť našej zeme je to všetko. Ochrana prírody je ochrana podstaty života... žiadny živočích nie je v prírode zbytočný...“.

V tom istom roku mu vyšla aj ďalšia publikácia a to v časopise „Československý háj“ (Turček 1948b), v ktorej sa jednoznačne prejavil ako komplexne vybavený odborník na problematiku ekológie lesa so zaujímavým pohľadom na rozširovanie semien vtákmi a významom tejto činnosti pre les. Jeho analýza nebola platonickou úvahou plnou všeobecných fráz, ale konkrétnou faktografiou, v ktorej na príklade sojok precízne uvádza počet a hmotnosť žalúdkov, ktoré tento vtáčí druh skonzumuje, no i roznesie, poschováva a tým vlastne aj prispieva k zalesneniu. Upozorňuje, že k výsadbe dubom známej lokality Kysihýbel, prispela práve sojka. Jej význam pri rozširovaní žaludí a bukvic zdôrazňuje aj neskôr (Turček 1957). V tomto článku tiež udáva, že podobne takto prispieva k zalesneniu aj orešnica, konkrétne k výsadbe limby v Tatrách. Pripomína, že aj kroviny, ktoré majú veľký význam v lese (môžu v nich hniezdiť viaceré druhy vtákov, slúžia im,

prípadne iným druhom živočíchov, ako úkryt, no vytvárajú aj girlandy, ktoré chránia ekosystém lesa pred priamym vstupom vysušujúcich vzdušných prúdov, či pred ich mechanickým pôsobením) môžu sa šíriť aj za pomoci niektorých vtáčích druhov (menuje takto drozdy, straky, škorce, penice, chochláče a iné). V ďalších rokoch sa k problematike rozširovania semien vtákmi a tým aj krovinových či lesných porastov opäť vrátil (napr. Turček 1963). Možno tiež povedať, že na tento jav poukázal nielen pri štúdiu lesných ekosystémov, ale aj pri výskume ornitocenóz brehových porastov niektorých slovenských riek (Turček 1961a).

V ďalšom roku mu vyšiel v našich podmienkach pioniersky článok o vplyve pesticídov na prírodu (Turček 1949a). Turček v ňom prináša konkrétne údaje o tom, čo spôsobili niektoré prípravky (nazýva ich priamo „jedy“) v rôznych lesných ekosystémoch. Tak použitie vysokej koncentrácie 3,5-dinitro-2-metylfenolu, ktorý mal zničiť škodcov borovicových porastov (*Diprion pini*, *Panolis flammea*) zahubilo nielen škodcov, ale poškodilo aj lesné porasty – spálilo ihličie, stromy chorľaveli, boli napadnuté podkôrnym hmyzom tak, že bolo treba odstrániť niekoľko tisíc jedincov. Tým sa porušila nielen celistvosť lesa, ale aj krajiny. Upozorňuje tiež, že pri použití DDT (Gesarol) v okolí Lučenca v priebehu 7 – 8 dní po aplikácii zahynulo na ploche 500 ha 80 % húseníc *Lymantria dispar*, no uhynuli aj ďalšie skupiny hmyzu (kuklice, lumky, lumčíky, motýle i včely). Spomína aj úhyny mláďat vtákov, konkrétne *Dendrocopos major*, ktoré rodičia kímili postriekanými húsenicami *Lymantria dispar*. Žiada dlhodobý výskum účinku týchto látok, zistenie minimálnej letálnej dávky, upozorňuje na nevhodné používanie DDT v blízkosti vôd, na kulmináciu rezidií týchto látok v telách živočíchov, ako aj na rezistentnosť škodcov voči uvedeným chemickým prípravkom.

V článku o drobných cicavcoch z okolia Banskej Štiavnice (Turček 1949b) vyslovil názor, že: „...biocenóza je naša ochranná jednotka. Chránime celok aby sme chránili jednotlivca v tom veľkom spoločenstve živých bytostí, ktoré reprezentuje naša príroda.“

Obr. 2. F. J. Turček; Banská Štiavnica, Arboretum Kysihýbel, 1947 (foto: archív rodiny Turčekovcov).

Fig. 2. F. J. Turček; Banská Štiavnica, Arboretum Kysihýbel, 1947 (Photo: Turček family archive).

Pokračuje poukázaním na funkciu drobných cicavcov v lese z hľadiska ochranného a hospodárskeho. Prerývaním lesnej pôdy na chodby a nory prispievajú tieto cicavce k prevetrávaniu pôdy. Okrem toho, mnoho z nich požíra lesné semená, ktoré roznášajú, robia si z nich zásoby a takto ich rozširujú, pomáhajú zalesňovať a udržiavajú, spolu s inými faktormi, les v prirodzených hraniciach. Z hľadiska ochranného majú drobné cicavce aj inú dôležitú funkciu v lese. Požierajú lesných hmyzích škodcov, ich rôzne vývinové štádiá a samotné slúžia za potravu šelmám a dravým vtákom, teda druhom, z ktorých väčšina sú chránené. Ak je drobných cicavcov nedostatok, predátori sa vrhajú na iné živočíchy, ktoré sú cennejšie, či už z hľadiska ochranného alebo poľovníckeho. Píše – „...bez myši (v širokom zmysle slova) nechránime sovy, jariabky, kuny, nechránime lesy“ a článok uzatvára konštatovaním: „Správna a účinná ochrana prírody musí spočívať na poznatkoch, faktoch, ktoré zase získavame

štúdiom priamo v teréne, uprostred živočíšnych spoločenstiev priamym pozorovaním a dedukciami. A v tomto vidím poslanie a dôležitosť populačných a biocenologických štúdií pre ochranárstvo: poznať a chrániť.“

Opár rokov neskôr, v článku o rezerváciách na Slovensku a ich význame pre zver (Turček 1953), oceňuje z tohto hľadiska najmä TANAP, Sítno a Poľanu. Poľanu považuje za najzachovalejší kus pôvodných lesných spoločenstiev na Slovensku, kde napriek rôznym zásahom človeka rastie smrečina tajgového charakteru, ďalej jedľové bučiny, no i teplomilné, nížinné formácie. Upozorňuje už vtedy, že je tiež potrebná rezervácia v okolí Dunaja (pre lužného jeleňa), ako aj zriadenie „rezervácie reliktov na Žitnom ostrove, najmä pre ornitofaunu“. Ďalej navrhuje rezervácie poľného charakteru, konkrétne pre dropa veľkého a žiada dôkladne preskúmať otázku výskytu dropa malého (*Tetrax tetrax*), prípadne uvažovať o jeho reštitúcii. Vyzdvihuje aj pôsobenie vlka v prírodných biocenózach. Píše, že má funkciu „preháňania, premiešavania lokálnych populácií kopitnatej zvere“. Tu treba objektívne spomenúť, že Turček v uvedenom príspevku navrhoval aj obnovenie populácie kozorožcov, ba dokonca, podľa návrhu prof. Komárka, aj vysadenie ovce snežnej, teda dvoch u nás nepôvodných druhov, čo dnes považujeme za neprijateľné (Turček sa pôvodne domnieval, že kozorožec patril na Slovensku k autochtónnym druhom (Turček 1948c), tak ako si to mysleli v tom čase aj viacerí ďalší. Zásadné argumenty k odmietnutiu autochtónnosti kozorožca na Slovensku podali hlavne Bethlenfalvy (1935) a Bohuš (1958). Turček neskôr však už jednoznačne žiadal, napríklad na území TANAPu, vylúčenie akejkoľvek introdukcie (Turček 1961b).

V článku používa tiež termín „prírodné laboratóriá“, v ktorých je potrebné riešiť veľa biologických otázok. Konkrétne spomína výskum akčného rádiusu zveri, ich pohybov v priestore, fluktuáciu stavov, techniku značkovania, výskum produkcie živej hmoty, výskum odhadu a sčítania zveri spojený so stanovením jej únosného stavu, určenie minimálneho kvadrátu, minimálneho počtu opakovaných snímok,

výskum potravnnej ekológie, otázku stopových prvkov a antibiotík v potrave živočíchov, otázky parazitológie, vplyv činiteľov prostredia, atď.

Turček ako prioritne lesnícky ekolog sa často, už od začiatku svojej vedeckej činnosti, zamýšľal aj nad významom lesa a to nielen z hľadiska lesohospodárskeho, ale aj vedeckého a kultúrneho. Takéto svoje myšlienky nepublikoval iba pre odbornú verejnosť, ale často o tom písal aj v populárno-vedeckých časopisoch. Už v r. 1952 v časopise „Príroda a spoločnosť“ predstavil svoj pohľad na pralesy na Slovensku, ktoré v tom čase už mali charakter miznúcich ekosystémov (Turček 1952). Konkrétne písal: „...*Prales je krásny, prales je vzácný. A my ho potrebujeme. Nie na to, aby nám produkoval drevo, trávu, huby, semená, maliny, zver. Toto všetko vedia produkovať a pomerne vo väčšej miere – aj naše pestované, kultúrne lesy. My potrebujeme prales, aby nám ostal celý, neporušený, so všetkým, čo v ňom žije a hynie. Nie na pamiatku, nie na pochybnú estetiku a povinnosť k budúcnosti, my potrebujeme prales, aby sme sa v ňom učili. ...Prales je nám vzorom ako má vyzeráť les ako celok, les zdravý, bez periodických pohrôm spôsobených hmyzom, bez polomov, les s veľkým počtom druhov zvierat a rastlín, kde nijakému druhu sa nepodari dosiahnuť škodlivého stavu. Toto hľadáme a nachádzame v pralese.*“

To bol Turčekov pohľad na najcennejšie lesné ekosystémy, teda pralesy. No Turček si všimol aj rôzne iné lesné spoločenstvá, napríklad aj riedkolesy pod Tatrami (Turček 1968a). Dokonca, po zásahu človeka do nich, aj ich zvyšky a to konkrétne pne, ktoré sú hospodársky nezaujímavé, no biologicko-ochranársky áno. Nespomínam si, že by sa v našej literatúre niekto pokúsil tak podrobne zhodnotiť biologický význam týchto odumretých, koncových častí stromov pre stavovce. V tomto smere je jeho práca brilantný pohľad na túto, na prvý pohľad zanedbateľnú časť lesa. A predsa. Turčekove obdivuhodné skúsenosti zo života lesného ekosystému mu dovolili napísať – dovoľte mi trocha nadnesene a zrejme aj nevedecky povedať – báseň na význam pňov pre tamojšiu faunu. Charakterizuje ich ako vyvýšené časti

odumretej drevnej hmoty, ktorá je dôležitá najmä na mokrých lúkach. Pre živočíchy, ktoré v pňoch žijú, vytvárajú útočiská pred zašľapávaním dobytkom. Pne sú vystavené slnečnému žiareniu, v zime tiež chránené snehom, vďaka čomu sú dostatočne teplé. V lese kompenzujú etáž krovín, prípadne skaly. Sú to miesta, kde sa môžu stavovce rozmnožovať (takto spomína viacero konkrétnych druhov spevavcov), nachádzať potravu, odpočívať, komunikovať (spievať). Pne im môžu slúžiť aj ako „inštrument“ (stôl) na spracovanie potravy (do pňov ďatle zasekávajú šišky smreka na spracovanie, teda vybratie semien, prípadne pri nedostatku trnitých drevín, strakoše napichujú korisť na vyčnievajúce triesky pňov). Pne sú takto významným prostredím pre živočíchy a javia sa ako optimálne sídliská na prežívanie v čase ich populačných depresii, na koncentráciu zo širšieho okolia a na neskoršiu radiáciu.

V tom istom roku mu vychádzajú ďalšie dve práce, ktoré mali v sebe aj výrazný ochranársky podtón. Prvá odznela ešte v r. 1966, na celoslovenskom seminári o problematike chránených území na lesnom fonde, ktorý zorganizoval vo Zvolene vtedajší Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody a Poverenie SNR pre školstvo a kultúru. Zúčastnilo sa na ňom 22 štátnych orgánov, organizácií a inštitúcií z celej vtedajšej Československej republiky. Výsledky zo seminára boli potom publikované v „Zborníku Československej ochrany prírody“ č. 6. z r. 1968. Turček (1968b) vo svojom článku konštatuje, že „...les je zo všetkých životných spoločenstiev na najvyššom stupni organizácie živej hmoty, je doteraz najdokonalejšia a najzložitejšia známa organizácia v prírode s najvyvinutejšou homeostázou“. Upozorňuje, že ak chceme zabezpečiť komplexnú ochranu živočíchov v lese, je potrebné zaistiť komplexnú ochranu celého lesa. Ochrana lesných živočíchov sa nemôže redukovať iba na chránené územia, je potrebná ochrana lesných živočíchov v lesoch vôbec. Lesné zvieratá a les ako taký trpí nadmernou ťažbou, hladovými púšťami monokultúr, odstraňovaním „nežiadúcich“ drevín, hlukom, vyrušovaním. Hluk má taký istý negatívny význam ako znečisťovanie vôd,

či znečisťovanie ovzdušia, prípadne používanie chemických látok v lesoch. Podľa neho čiastočné rezervácie (Sitno, Poľana) nesplnili svoje poslanie – chránil sa síce určitý druh zveri, no okrem neho nič a aj ochrana „chráneného“ druhu bola iba čiastočná. Takýto stav pripomína „...indické posvätné kravy uprostred biedy a moderného pouličného ruchu“. Vyslovuje zaujímavú myšlienku, že za chránené územia môžu byť vyhlásené aj sekundárne spoločenstvá ako sú druhotné smrečiny, boriny, výmladkové, či lužné lesy. Podľa neho rozhodujúce je „...ako sa budú tieto územia chrániť a na akej ploche“. Podľa Turčeka „...pre verejnosť by mali byť prístupné všetky rezervácie, každej kategórie, inak sa nesplní cieľ po didaktickej stránke“, treba nájsť len formu sprístupnenia (po určitých trasách, iba v určitej časti roka...).

Turček už vtedy pochopil, že trend vývinu profesionálnych ochranárskych pracovísk by mal smerovať k utvoreniu kolektívov pre komplexné cenologické výskumy, čo sa žiaľ doteraz nerealizovalo. Chránené územie by podľa neho malo byť „...najmenej také veľké, aký je minimiárny životný spoločenstva lesa (živočíchov) – najmenej niekoľko sto ha“. Rezerváciu nezachováme, ak je okolie devastované, rozdielne, kultivované, vzniká nám „izolát“, ktorý sa časom zachová ako ostrovná cenóza, pričom upadá počet druhov a stúpa počet jednotlivcov. Je potrebné vytvoriť prechodnú zónu, teda ochranné pásmo, alebo koridory. Upozorňuje, že všetko si vyžaduje podrobný výskum. Treba dodať, že o tejto problematike písal aj inde (napr. Turček 1966).

K potrebe komplexných výskumov území, ktoré majú byť, resp. sú už vyhlásené za chránené sa vrátil aj neskôr, v publikácii, ktorá vyšla až po jeho smrti (Turček 1981). Vyslovuje názor, že „...bez komplexných výskumov sa ochrana živej časti prírody a zakladanie rezervácií a najmä takzvaná druhová ochrana neosvedčila. Zlyhala pre nedostatok poznatkov. K tomu sú potrebné podklady biologické, sociologické, estetické a ekonomické.“

V inej práci (Turček 1968c) analyzoval celoeurópsky úbytok vodného vtáctva, zapríčinený ubúdaním prirodzených vodných nádrží, úpra-

vou brehov, znečisťovaním, ale aj zvyšovaním počtu poľovníkov. Navrhoval na migračných cestách týchto vtákov zriaďovanie rezervácií, od poľovníkov žiadal zakázanie, resp. dodržiavanie strieľania vodnej zveri guľovnicami a malorážkami, či zákaz lovenia z plavidiel všetkého druhu. Na vodných nádržiach, najmä na ich brehoch, požadoval vyhlásiť chránené úseky, kde by bol zákaz vodných športov, vrátane plávania, ďalej žiadal zakázať používanie kosačiek v čase hniezdenia, vypaľovanie trste a pobrežnej vegetácie. Požadoval čistenie odpadových vôd a zakázanie vypúšťania domáceho vodného vtáctva v ohniskách nákaz hydiny.

Na význam iného typu vodného biotopu a to slanísk na južnom Slovensku, pre vtáky a cicavce upozornil v práci z r. 1976. Spomína, že tieto územia obýva 48 vtáčích a 18 cicavčích druhov, ktoré sú atakované hlavne rekultiváciou a znečisťovaním. Ochrannársky manažment by mal vylúčiť všetky formy využívania pôdy, zakázať by sa malo odvodňovanie, vypaľovanie vegetácie a lov. Žiada ochranu pre všetky tunajšie druhy rastlín a živočíchov a podrobný výskum týchto plôch (Turček 1976).

Ešte predtým, v r. 1959, prebehla z príležitosti 10. výročia uzákonenia TANAPu

„Medzinárodná konferencia o ochrane prírody v Československu a o problematike Tatranského národného parku“. Turček ako člen Poradného zboru TANAPu za zoológiu mal na nej referát pod názvom: „Desať rokov trvania TANAPu a jeho fauna“, ktorý bol neskôr aj publikovaný v zborníku z konferencie (Turček 1961b). V ňom okrem iného navrhoval postupné likvidovanie zimného prikrmovania jeleňovitých, ako aj znižovanie ich početnosti, s cieľom zvýšenia ich biologickej kvality. Požadoval zákaz introdukcie akýchkoľvek živočíchov a potrebu udržiavania dostatočne vysokej populačnej hladiny endemitov (kamzíka a svišťá). Už vtedy žiadal riešenie ochranného územia TANAPu a potrebu prevedenia poľovného práva na správu lesného hospodárstva parku. Dnes, po polstoročí môžeme konfrontovať jeho vtedajšie požiadavky so súčasnou realitou a porovnať, čo sa nám v tomto smere podarilo zrealizovať. Neskôr v rámci komplexnej štúdie pre toto územie, ktorá bola spracovaná pre Správu TANAPu v r. 1973 rôznymi odborníkmi pod názvom „Územný priemet funkcií z hľadiska ochrany prírody v širšej tatranskej oblasti“ vypracoval časť venovanú ochrane fauny.

Obr. 3. F. J. Turček; Banská Štiavnica, Červená studňa, 1954 (foto: archív rodiny Turčekomcov).
Fig. 3. F. J. Turček; Banská Štiavnica, Červená studňa, 1954 (Photo: Turček family archive).

Turček sa zaoberal tiež viacerými otázkami z krajinej ekológie, ktoré presahovali aj do ochrany prírody. Tak napríklad v článku z r. 1965 upozorňuje, že akékoľvek narušenie prirodzených ekologických celkov a zásahy do nich ich fragmentujú, vytvárajú hraničné zóny a prerušujú ich kontinuitu. Ako príklady spomína vedenie elektrovodu cez les, otvorenie lomu na okraji lesa, stavbu cesty, železnice, vodného diela, letísk, rekreačných objektov, atď. Všetky vytvárajú druhotné hraničné pásma, prerušujú kontinuitu a otvárajú predtým uzavreté spoločenské. Týmto druhotným hraničným pásmam chýba charakter filtrov, ochranných plášťov, umožňujú prenikanie rozličných elementov. Toto všetko má ďalekosiahle dôsledky ekologické, faunisticko-floristické, hospodárske, aj hygienicko-epidemiologické (Turček 1965).

Tesne pred svojou smrťou sa ako autor spolupodieľal na rozsiahlom materiáli, ktorý pod názvom „Biologický plán krajiny záujmového územia výstavby vodných diel Gabčíkovo-Nagymaros“ koordinoval v r. 1975 Štátny inštitút urbanizmu a územného plánovania v Bratislave (Urbion). Konkrétne v kapitole „Biológia krajiny v analýze a syntéze (živočíšstvo)“ Turček sám, alebo v spoluautorstve, riešil a spracoval na danom území problematiku rozšírenia rôznych skupín živočíchov, menovite lovej a úžitkovej zveri, charakteristiku súčasného stavu vzťahov medzi živočíštvom a biotopmi so zameraním na predpokladané zmeny, ďalej rozšírenie kalamitných a škodlivých živočíchov a ich biotopov so zreteľom na nebezpečie ich premnoženia, ako aj zoologickú regionalizáciu územia. Turček mohol k danej problematike pristupovať veľmi erudovane, veď prírodu Dunaja skúmal dlhodobo (v r. 1950 – 1967), vlastne najdlhšie zo všetkých spoluautorov. Takto vypracoval návrhy na ochranu ohrozených živočíšnych druhov, prípadne na ich premiestnenie z trvale zaplavených území, na reguláciu živočíšnych škodcov a na ochranu hrádzí proti hrabavým druhom zvierat. Celkové zhodnotenie výstavby vodných diel Gabčíkovo-Nagymaros vyznieva podľa Turčeka nasledovne: „...*biologicky a ekologicky teda ide pri tejto výstavbe takmer výlučne o negatíva –*

očami biológa. Isteže, ekonomický dosah a efekt z diela Gabčíkovo-Nagymaros bude maximálne pozitívny. Je však otázne, či všetko toto vyváži straty biologického rázu, estetiky a strát kultúrnych hodnôt...“. A uzatvára „...*nie je možné zachrániť, chrániť a zveľaďovať žiadnu populáciu živočíchov, najmenej ale stavovcov, bez ochrany a udržiavania ich životného priestoru (toto sa rovnako vzťahuje aj na moderného človeka) a čo najúplnejších ekosystémov, členmi ktorých prirodzene sú“*.

Jeho akýsi „dunajský testament“ bol publikovaný až po jeho smrti, keď mu vyšla útlá, no na múdre myšlienky prebohatá knižočka „Náš Dunaj a svet okolo neho“ (Turček 1980). Nie je to vyslovene vedecká práca, naopak, je to obdivuhodné skĺbenie jeho celoživotných odborných skúseností a poznatkov s poetickým opisom dunajskej prírody. Mám pocit, že v nej sa naplno prejavila jeho citlivá duša, chápanie nielen prísne zákony prírody, ale aj jej malebnosť a nádheru. Okrem iného píše „...*pre nás, ktorí v prírode hľadáme popri materiálnych potrebách človeka aj iné hodnoty: rozmanitosť, krásu, kus histórie, zákonitosti živých bytostí a ich spoločenstiev, klud a rozptýlenie a mnoho iných až po inšpiráciu, pre nás i močiare i solné stepi majú hodnotu. Nútia nás skúmať, písať o nich a tieto zachovať“*. A uzaviera: „...*Dunaj obklopuje zaujímavá a pekná príroda, z rozličných príčin však napríklad pre rekreáciu nedostatočne využitá. No tým krajšia je sama o sebe. Toto je vlastne svet Dunaja...“*.

Je potrebné poukázať aj na to, že Dr. Turček vonkoncom nebol iba vedec, upriamený na odpublikovanie čo najväčšieho počtu prác a evidujúci počet ich citovanosti, ale odborník, ktorý sa zapájal aj do mnohých koncepčných a organizačných činností, spojených s ochranou prírody. Tak už v r. 1946, keď začal v bývalom Československu vychádzať veľmi kvalitný časopis zameraný na ochranársku problematiku, „Ochrana prírody“, sa hneď zaradil medzi jeho autorských spolupracovníkov. V r. 1949 boli u nás menovaní prví dobrovoľní spravodajcovia – konzervátori ochrany prírody, koordinovaní vtedajším Povereníctvom školstva, vied a umení, medzi ktorých patrila aj Turček. Bol

autorom koncepcie a projektov prvých povojnových rezervácií zveri (tzv. chránené poľovné oblasti), ktoré boli zriadené na Sitne (r. 1951) a Poľane (r. 1953). Zaslúžil sa aj o vyhlásenie ďalších rezervácií ako Harmanecká tisina, (r. 1949), Patianska cerina (prírodná rezervácia poľesia Pata r. 1949), Šúr (r. 1952), Drastavica (r. 1953). Realizoval sám, resp. ako vedúci kolektívu odborníkov, aj viacero zoologických výskumov v chránených územiach (napr. Choč, Turická dúbrava – Soboňov, Poľana). Bol členom redakčných rád časopisov s ochranárskym, či prevažne ochranárskym, zameraním ako boli „Ochrana fauny“ (tu bol vedecký redaktor), „Poľovnícky obzor“, „Československá ochrana prírody“, „Les“ a „Zborník prác o TANAPe“. Problematiku ochrany prírody prednášal na viacerých seminároch poriadaných štátnou aj dobrovoľnou ochranou prírody. V r. 1953 boli menovaní prví členovia Poradného zboru TANAPu, čo bol podľa Nariadenia zboru povereníkov č. 5 z r. 1952 najvyšší orgán pre veci TANAPu. Za zoológiu boli v tom čase v Poradnom zbore Dr. Ján Brtek, CSc. a F. J. Turček, ktorý bol jeho členom v r. 1953 – 1970. Aj z pozície tohto členstva lektoroval Turček dodnes zásadný materiál pre TANAP – „Koncepciu TANAPu“ (Pacanovský et al. 1967), konkrétne kapitolu živočíšstvo, ktorú vypracoval Dr. Bališ. Aké zásadné problémy z hľadiska ochrany živočíchov Tatier riešil Poradný zbor a prizvaní hostia sa môžeme zoznámiť z výnimočne publikovaného a rozsiahleho záznamu zo zasadnutia tohto orgánu v dňoch 24. – 25. 4. 1958. Význam Turčeka vidieť aj v tom, že celé zasadnutie viedol (redakcia 1963). Okrem toho Turček bol od r. 1971 aj člen vedeckej rady v tom čase najvyššej slovenskej profesionálnej organizácie na ochranu prírody – Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody.

F. J. Turček bola mimoriadna osobnosť slovenských, ale aj európskych prírodných vied, aká sa narodí možno raz za storočie. Z pozície samouka žijúceho ďaleko od vedeckých centier sa vypracoval na svetovo rešpektovaného vedca, ktorý je aj po desaťročiach od jeho odchodu do večnosti uznávaný a citovaný v našich aj zahra-

ničných vedeckých publikáciách. Keď sa dnes, po 100 rokoch od jeho narodenia, zamýšľame nad tým ako to dosiahol, musíme konštatovať, že to okrem jeho nesporného talentu a erudície bola hlavne veľká láska k objektu skúmania, teda k prírode. Intímne poznal a miloval všetky jej zložky, chápal deje prebiehajúce v nej a brilantne ich dokázal zachytiť na papier. Zanechal nám tým obrovské duševné bohatstvo, ktoré žiaľ, doteraz sme komplexne nespracovali, nevyhodnotili a mám pocit, že nie aj vždy pochopili. V dnešnej dobe, keď veľakrát prevláda tlak na realizovanie krátkodobých a často aj úzko zameraných výskumov, chýba nám jeho schopnosť komplexne sa dívať na prírodu a takto ju aj chápať. Toto je, myslím si, náš najväčší deficit k jeho odkazu a o to viac potreba sa k nemu vracieť a učiť sa od neho.

Literatúra

- BETHLENFALVY E. 1935: Kozorožci. — Pp.: 245–249. In: ČECH C., VODIČKA F. & ZÁBORSKÝ V. (eds.): Naše poľovníctvo. Academia, Bratislava.
- BOHUŠ I. 1985: Príspevok k dejinám kozorožca v Tatrách. — Sborník prác o Tatranskom národnom parku 2: 148–159.
- DAROLA J. 1986: Poznámky o F. J. Turčekovi – ochranárovi prírody. — Správy Slovenskej zoologickej spoločnosti pri SAV 12: 25–26.
- MADLEN J. & TURČEK F. J. 1946: Ako zasiahli vojnové pomery našu lesnú zver a cesty, vedúce na zlepšenie tohto stavu. — Sborník prác výskumných ústavov lesníckych v Banskej Štiavnici 1 (2): 1–32.
- PACANOVSKÝ M. et al. 1967: Koncepcia Tatranského národného parku. Štúdia k problematike ochrany a tvorby prírodného prostredia Tatranského národného parku. — Obzor, Bratislava, pre Správu TANAPu v Tatranskej Lomnici.
- PACL J. 1999: Prvé štvrtstoročie TANAPu. 2. časť. — Tatry 38 (3): 12–13.
- PACL J. 2009: Galéria priekopníkov Tatranského národného parku. — Tatry 48 (3): 12–15.
- PELIKÁN J. 1977: Za Františkom J. Turčekom. — Živa 25: 218.
- REDAKCIA 1963: Príspevok k ochrane tatranskej zveri. — Sborník prác o Tatranskom národnom parku 6: 122–163.

- SLÁDEK J. 1970: František J. Turček päťdesiatpäťročný. — *Ochrana fauny* 4: 137–140.
- SLÁDEK J. 1985: Galéria priekopníkov ochrany prírody – Dr. F. J. Turček, CSc. — *Chránené územia Slovenska* 5: 89–90.
- SLÁDEK J. 1986: Nedožité sedemdesiatiny F. J. Turčeka. — *Správy Slovenskej zoolologickej spoločnosti pri SAV* 12: 8–11.
- SLÁDEK J. 1992: Život a dielo lesníckeho ekológa Františka J. Turčeka. — *Technická univerzita, Zvolen*.
- STOCKMANN V. 2009: Kto je kto v ochrane prírody Slovenska. — *Slovenské múzeum ochrany prírody a jaskyniarstva*. Liptovský Mikuláš.
- STOCKMANN V. 2010: Kto je kto v ochrane prírody Slovenska II. — *Slovenské múzeum ochrany prírody a jaskyniarstva*. Liptovský Mikuláš.
- STOCKMANN V. 2013: Dejiny ochrany prírody na Slovensku. — *Štátna ochrana prírody SR, Banská Bystrica*.
- TURČEK F. J. 1941: Z avifauny okolia Nitry. — *Prírodovedná príloha Technického obzoru slovenského* 2 (10): 115–117.
- TURČEK F. J. 1942: Avifauna inundačných lúk okolia Nitry. — *Prírodovedná príloha Technického obzoru slovenského* 3 (8): 69–74.
- TURČEK F. J. 1946: Príspevok k fenológii a výskytu niektorých druhov zveri na Slovensku. — *Poľovnícky obzor* 1: 161–164.
- TURČEK F. J. 1947: Dravé vtáky. — *Poľovnícky obzor* 2: 71–73, 85–89.
- TURČEK F. J. 1948a: Z ochrany prírody na Slovensku. — *Ochrana prírody* 3: 31–33.
- TURČEK F. J. 1948b: Rozširovanie semien vtákmi a význam tohoto pre les. — *Československý háj* 22: 82–88.
- TURČEK F. J. 1948c: Poľovníctvo na Slovensku dnes. — *Československý háj* 22: 21–26.
- TURČEK F. J. 1949a: Insekticídy, herbicídy, fungicídy a ochrana prírody. — *Ochrana prírody* 4: 73–76.
- TURČEK F. J. 1949b: O drobných savcoch okolia Banskej Štiavnice. — *Ochrana prírody* 4: 1–4.
- TURČEK F. J. 1950: Niekoľko poznámok k ochrane vtáctva. — *Ochrana prírody* 5: 25–27.
- TURČEK F. J. 1952: Zvyšky pralesov na Slovensku. — *Príroda a spoločnosť* 1: 481–485.
- TURČEK F. J. 1953: Rezervácie zveri na Slovensku a ich význam. — *Ochrana prírody* 8: 98–100.
- TURČEK F. J. 1954: K hospodárskej ochrane vtáctva. — *Ochrana prírody* 9: 193–195.
- TURČEK F. J. 1957: O význame sejby semien konanej sojkou v lese. — *Les* 13: 455–458.
- TURČEK F. J. 1960: Niektoré aspekty vzťahov vtáctva, hmyzu a drevín z hľadiska biologickej ochrany lesa. — *Vedec-ké práce Výskumného ústavu lesného hospodárstva v Banskej Štiavnici* 1: 259–280.
- TURČEK F. J. 1961a: Ekologické porovnanie brehových porastov niektorých slovenských riek na podklade vtákov a drevín. — *Biológia* 16: 511–523.
- TURČEK F. J. 1961b: Desať rokov trvania Tatranského národného parku a jeho fauna. — Pp.: 89–108. In: *Medzinárodná konferencia k ochrane prírody*. Osveta, pre Správu TANAPu, Tatranská Lomnica.
- TURČEK F. J. 1963: Vtáky bôrových lesov tatranských predhorí. — *Biológia* 18: 504–514.
- TURČEK F. J. 1965: Význam geografických a ekologických hraníc pre faunu a biotu. — *Biológia* 20: 457–462.
- TURČEK F. J. 1966: Einige allgemeine Probleme des aktuellen Naturschutzes. — *Lounais-Hämeen Luonto* 23: 26–28.
- TURČEK F. J. 1968a: K ekológii vertebrát podtatranských riedkolesov. — *Biológia* 23: 601–609.
- TURČEK F. J. 1968b: Ochrana živočíchov v lesoch. — *Československá ochrana prírody* 6: 169–181.
- TURČEK F. J. 1968c: K ochrane vodného vtáctva na Slovensku. — *Ochrana fauny* 2 (3–4): 42–44.
- TURČEK F. J. 1976: Birds and mammals of salt marshes and salt steppes in southern Slovakia. — *Biological Conservation* 9: 29–36.
- TURČEK F. J. 1980: Náš Dunaj a svet okolo neho. — *Okresná pamiatková správa a Okresné osvetové stredisko v Komárne z príležitosti organizovania XVI. Tábora ochrancov prírody a krajiny v okrese Komárno*.
- TURČEK F. J. 1981: Doslov za zoológickými príspevkami. — Pp.: 1041–1046. In: JANÍK M. & ŠTOLLMANN A. (eds.): *Rozsutec. Štátna prírodná rezervácia*. Osveta, Martin.

Eudovít Kocian

Katedra zoológie PriF UK, Mlynská dolina B-I

842 15 Bratislava

e-mail: kocian@fns.uniba.sk

Došlo: 29. 1. 2016

Online: 2. 2. 2016